

Potencialitats i límits de l'acció comunitària com a estratègia empoderadora en el context de crisi actual

Potentialities and boundaries of community action as an empowerment strategy in the current crisis context

Ernesto Morales Morales¹ i Oscar Rebollo Izquierdo²

Resum

Vivim moments de crisi que es dibuixen com a estructurals a llarg termini, en els quals es posa de manifest la incapacitat de l'Estat per donar resposta a les demandes socials. Un canvi d'època que necessita noves respostes, en què es qüestiona clarament el paper que han tingut i hauran de tenir les institucions, els professionals de l'acció social i la població en la recerca i posada en funcionament de solucions. L'acció comunitària i l'empoderament de la població poden tenir un paper determinant a l'hora d'impulsar noves respostes i/o preservar drets existents; d'aquí l'interès per identificar-ne les potencialitats i els límits.

Paraules clau: Treball social comunitari, acció comunitària, empoderament, crisi, autogestió.

Per citar l'article: MORALES MORALES, Ernesto i REBOLLO IZQUIERDO, Oscar. Potencialidades y límites de la acción comunitaria como estrategia empoderadora en el contexto actual de crisis. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, desembre 2014, n. 203, pàgines 9-22. ISSN 0212-7210.

¹Treballador social i sociòleg. Equip d'Acció Comunitària i investigador de l'IGOP (Institut de Govern i Polítiques Públiques de la UAB). ernesto.morales@uab.cat.

²Doctor en Sociologia. Equip d'Acció Comunitària i investigador de l'IGOP (Institut de Govern i Polítiques Públiques de la UAB). oscar.rebollo@uab.cat.

Abstract

We live in times of crisis that seem to be structural in long-term and reveal the inability of the state to respond to social demands. It is a shift of era that needs new answers, in which is clearly questioned the role played -and needed to be played- by institutions, professionals of social action and the population, in the research and implementation of solutions. Community action and empowerment of the population can play a decisive role in driving new answers and / or preserving the existing rights; hence the interest in identifying their potential and their limits.

Key words: Community Social Work, Community Action, Empowerment, crisis, self-management.

Introducció

Vivim moments en què es posa de manifest la incapacitat de l'Estat, en tots els nivells, per donar resposta a les demandes socials que sorgeixen en un context de crisi que es dibuixa com a estructural a llarg termini. Un canvi d'època (Subirats, 2011) en el qual les antigues solucions no podran servir per sostenir o preservar els nivells de protecció social o la qualitat de vida que s'havien donat per a grans capes de la població fins fa molt poc. Aquesta situació qüestiona clarament el paper que han tingut, i sobretot el que hauran de tenir, les institucions i els professionals de l'acció social, i també el paper que ha jugat i que ha de jugar la població en l'articulació de noves respostes als reptes del moment.

És en aquest context on s'ha de situar el debat públic sobre el paper que pot i ha de tenir la ciutadania a l'hora de fer front a aquestes necessitats: com a subjecte actiu o com a subjecte receptor dels diversos resultats que els puguin oferir les cada vegada més escanyolides polítiques públi-

ques? A més, sembla evident que parlar del paper de la ciutadania no es pot entendre només com una suma de les accions individuals de les diverses persones que conformen un sector determinat de població; per això parlem de comunitat, per cridar l'atenció sobre un conjunt d'accions que tenen una dimensió col·lectiva important i, d'aquesta manera, en emergir aquesta dimensió col·lectiva de la ciutadania activa, la reflexió adquireix un matís polític clar: per què i per a què s'ha de treballar amb la comunitat? Perquè doni resposta, amb accions solidàries de tota mena, a les necessitats bàsiques que ja no afronta l'Estat? O per generar consciència, contra-poder i capacitat d'organització que lluiti pels seus drets i a més articuli aquestes respostes? És clar que la comunitat pot desenvolupar formes d'ajuda mútua o de solidaritat amb contingut polític divers.

Sabem, d'altra banda, que l'acció comunitària pot ser impulsada i promoguda per les administracions (això passa des de fa temps en camps diversos de l'acció social, com el treball social, el treball socio-

educatiu, l'animació sociocultural, etc.), però també coneixem accions comunitàries promogudes per la ciutadania de manera autònoma. Quins límits i potencialitats tenen una opció i l'altra?

Com a part substancial d'aquest debat, on es posen en relació la satisfacció de necessitats, el paper de la població i la posició dels professionals per treballar-hi, trobem molts dels dilemes que avui presideixen la reflexió sobre el treball social comunitari, o sobre l'acció comunitària; sobre els seus límits i les seves potencialitats com a eina per a l'empoderament de la població.

Aquest article pretén contribuir a aquest debat. Per fer-ho entrarà en joc un doble nivell d'anàlisi.

En el nivell més teòric-conceptual s'abordarà una aproximació al concepte d'*acció comunitària* i al d'*empoderament*, ja que tots dos conceptes formen part substancial de l'argument que es pretén desenvolupar, i convé saber amb certa precisió de què estem parlant.

Sense que la pretensió principal d'aquest text sigui eminentment teòric-conceptual, ens aturarem amb una mica més de detall en el desenvolupament del concepte d'*empoderament*; treballat sobretot a partir de les teories de l'empoderament aportades des de la psicologia comunitària, fonamentalment Zimmerman, Rappaport i M. Montero; aquestes es veuen complementades per l'aportació des de la ciència política de Subirats, que ens permet aclarir o visionar cap a on s'orienten les ac-

cions comunitàries des d'una perspectiva de l'empoderament polític.

El nivell més empíric, o de les evidències, és fruit tant del treball de recerca-acció que hem pogut desenvolupar des de l'equip d'Acció Comunitària de l'IGOP i d'altres experiències que s'han pogut acompanyar anys enrere en processos de desenvolupament local i educació popular en el context del sud del Brasil.³ A l'IGOP, des de l'any 2008, i ubicats a l'Escola de Polítiques Socials i Urbanes de l'IGOP, al districte de Nou Barris de Barcelona, hem tingut l'oportunitat de poder acompanyar i col·laborar amb diferents accions, projectes, programes i plans que quedarien dins del marc conceptual de l'acció comunitària.

Concretament, i partint de la categorització clàssica, també utilitzada per a l'anàlisi d'altres experiències de participació (Font *et al.*, 2000), que distingeix entre accions comunitàries institucionals, accions comunitàries autònomes (independents financerament i orgànica de les institucions) i accions comunitàries mixtes (independents orgànica-ment de les administracions però en moltes ocasions totalment dependents del seu finançament), l'objectiu d'aquest article és identificar alguns dels elements que considerem que s'apunten com a limitants o potenciadors de l'empoderament en la ciutadania en les accions comunitàries, depenent del grau d'autonomia respecte a les administracions.

³ Aquestes referències s'emmarquen en l'estada feta a Porto Alegre (Brasil) entre els anys 2007 i 2009, i les experiències acompanyades en el marc del curs d'agents de desenvolupament local des de l'educació popular del CAMP. Edició 2008. Per saber-ne més consulte: camp.org.br (consultada 12/01/15).

Acció comunitària, treball social comunitari, empoderament: de què parlem?

No existeix una única definició àmpliament acceptada del significat de “comunitat” o d’“acció comunitària”, i sí moltes visions i fins i tot contradiccions (Llena i Úcar, 2006). Són conceptes relliscosos, que sovint fem servir sense definir prèviament i que no sempre remetent a la mateixa realitat, ni apunten al mateix tipus de pràctica social o professional, ja que són molts els perfils professionals que operen en aquest camp (treballadors socials, però també psicòlegs socials, sociòlegs, educadors, animadors socioculturals, professionals de la salut, etc.); per això, encara que l'objectiu d'aquest text no sigui eminentment teòric, pensem que paga la pena acotar mínimament els conceptes clau de la nostra argumentació.⁴

El concepte de *treball social comunitari* moltes vegades es fa servir com a equivalent al d'*acció comunitària*, encara que, com ja hem apuntat, l'acció comunitària no només està impulsada per treballadors/es socials. Nosaltres en aquest text farem ús del terme *acció comunitària* perquè no pugui entendre's que ens estem referint sempre a una intervenció professional específica.

Gran part de les aproximacions conceptuals a les accions comunitàries té com a denominador comú la idea de treballar objectius col·lectius de manera col·lectiva (Rebollo i Carmona, 2009), i millorar o enfortir les capacitats de les persones i les

■ *Acció comunitària i empoderament*, per tant, són dos conceptes difícilment dissociables des de la nostra aproximació, o més aviat el segon és ingredient fonamental del primer, encara que no és l'únic

organitzacions participants (Montero, 2003). *Acció comunitària i empoderament*, per tant, són dos conceptes difícilment dissociables des de la nostra aproximació, o més aviat el segon és ingredient fonamental del primer, encara que no és l'únic, ja que podem identificar dos ingredients més.

Un està relacionat amb les voluntats de a qui i com s'adreça l'acció comunitària, quel anomenem “inclusió o democràcia”. I un altre té a veure amb les transformacions substantives a què s'aspira, és a dir, amb els canvis concrets o millores de les condicions de vida de la població que busca l'acció comunitària.

Des de la nostra perspectiva, per tant, les accions comunitàries són sempre accions col·lectives amb objectius col·lectius, que es desplegaran amb una triple intencionalitat i estratègia: (1) promoure l'empoderament de la població; (2) incloure el conjunt de la població o, potser millor, no generar exclusió incorporant la diversitat dels membres i grups; (3) millorar les condicions de vida. Tres dimensions que estan interrelacionades, encara que es poden donar en major o menor mesura cadascuna.

⁴ Per a un aprofundiment més gran en aquest debat es pot consultar Úcar i Llena (2006); Barbero i Cortès (2005); Marchioni (1999); Ross (1967); Llobet i Cortès (2006); Rueda (1988) o Lillo i Roselló (2001), entre d'altres.

El mecanisme o vehicle per abordar aquestes dimensions, la posada en acció de l'estratègia, es produeix mitjançant la dinamització dels processos relacionals entre els subjectes d'aquesta comunitat. Tal com apunta Barbero, l'objecte de treball de l'acció comunitària són les relacions socials.

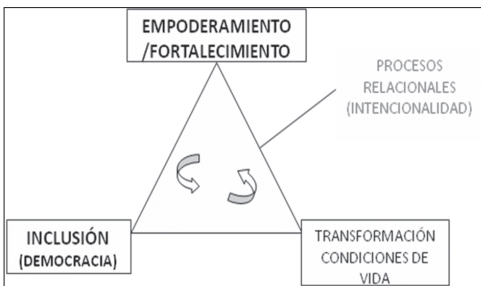

Figura 1. Elaboració pròpia

Entrant en el detall d'aquestes tres dimensions o ingredients

L'empoderament, com veurem més endavant, es podrà donar a nivell individual, grupal i comunitari. L'expressió màxima de l'empoderament es produeix en l'escala comunitària, i només serà assolit si és al seu torn un empoderament polític, és a dir, basat en les capacitats organitzatives i de resposta adquirides a partir de la presa de consciència sobre les relacions de poder existents.

La inclusió social farà referència a la capacitat o intenció de l'acció comunitària per incorporar la diversitat dels membres de la comunitat en aquest procés, les seves diferències quant a necessitats i capacitats. Per tant, des de l'acció comunitària es treballarà perquè tots els membres de la comunitat formin part d'aquest procés de transformació. No entendrem com a

acció comunitària aquells processos que es poguessin donar, encara que fos de manera col·lectiva, amb l'objectiu d'expulsar els individus més febles o simplement diferents d'un determinat territori o espai simbòlic o identitari de referència. Aquesta reflexió és la que ens porta a utilitzar els conceptes d'*inclusió social* i *democràcia* com a sinònims a l'hora d'anomenar aquesta dimensió en referir-nos a la incorporació de la diversitat i no-exclusió dels seus membres, la qual cosa implicarà mecanismes per a la igualtat d'oportunitats, metodologies per possibilitar la veu de tot el món, etc.

Finalment, la millora de les condicions de vida és l'element motivador i finalista de l'acció comunitària. Aquesta millora pot tenir a veure amb hàbitat i habitatge, amb salut, educació, ocupació i, en general, amb l'accés als recursos sobre els quals se sosté una vida digna. En la seva expressió màxima, implicarà la consecució de canvis estructurals, és a dir, transformacions que poden suposar aconseguir recursos nous, reorganitzar els existents, satisfer necessitats, però alhora implicar canvis en actituds, valors i maneres de fer, etc.

L'acció comunitària i l'empoderament

El terme *empoderament* és un anglicisme, una traducció de l'anglès al català no totalment precisa del terme *empowerment* (Montero, 2009). Per aquest motiu els autors llatinoamericans fan ús, i reivindiquen, el terme *enfortiment* (*fortalecimiento*) (Montero, 2003). Tots dos termes creiem que reflecteixen bé l'acció de promoció i generació de poder en individus, grups i comunitats, per ells mateixos. Altres ter-

mes, com *empoderar*, denoten i transmeten que aquest poder pot ser atorgat “des de fora”, visió que no compartim. En conclusió, quan en aquest text parlem d'enfortiment o empoderament és sempre per referir-nos a un poder que és conquerit, no atorgat.

Rappaport, un dels pares de les teories de l'empoderament des de la psicologia social, definirà l'empoderament com “un procés pel qual les persones, organitzacions i comunitats adquireixen el domini de les seves vides, a partir del desenvolupament dels recursos individuals, grupals i comunitaris que generen nous entorns, millorant la qualitat de vida i el benestar”. (Rappaport, 1984). Maritza Montero, també psicòloga social, vincularà de manera clara consciència i acció per part de les persones implicades en aquest procés. (Montero, 2009) En aquest sentit, el terme *enfortiment* (*empoderament*, *empowerment*) apunta cap a un tipus de processos socials i comunitaris molt propers als processos de conscienciació plantejats pel pedagog Paulo Freire (1970, 1989).

Tornant a la psicologia comunitària, l'empoderament es podrà donar en tres nivells, segons l'enfocament de Zimmerman i Rappaport (2000). Un nivell individual, un nivell grupal i un nivell comunitari. I des d'aquest prisma, serà interessant analitzar quin tipus d'empoderament es promou o s'acaba donant en les accions comunitàries.

L'empoderament en la seva escala individual suposarà la millora de la creença de l'individu en les seves pròpies capacitats i competències, element que el motivarà a voler desenvolupar accions per a la millora de la seva situació. L'individu, quan vegi que és capaç de fer coses i de fer-les

de manera reeixida, les voldrà continuar fent, i al seu torn prendrà consciència que ell, amb la seva acció, pot incidir de manera directa sobre la seva realitat. D'altra banda, l'empoderament individual també té una dimensió de comprensió de l'entorn sociopolític, és a dir, suposa adquirir capacitat per comprendre quina és la teva situació i la teva posició al mapa de les relacions de poder existents, i així desenvolupa capacitat i visió crítica, inquietud o voluntat per voler fer coses amb els altres per canviar la situació.

En l'escala grupal de l'empoderament, Zimmerman i Rappaport (Musito y Huelga, 2004) plantegen una distinció interessant i estableixen dues dimensions. Una “cap a fora” del grup, que té a veure amb la capacitat del grup d'incidir en el medi i assolir els seus objectius. I una altra més “cap a dins”, que té a veure amb la capacitat del grup de fer créixer els seus membres, de promoure'n i desenvolupar-ne l'empoderament individual. Aquesta doble dimensió ens permet observar i analitzar, per exemple, processos i organitzacions que han conquerit cert poder a través de les seves accions i lluites socials, que han arribat a ser certament efectives en el que fan, però que al seu torn poden arribar a ser molt poc empoderadores de moltes de les persones que formen part de les bases socials. Organitzacions ciutadanes, per exemple, amb una important trajectòria d'organització, reivindicacions i lluites; havent aconseguit reconeixement i capacitat d'incidència significativa en el seu context social i polític, han adquirit però unes dinàmiques totalment personalistes en el funcionament o, pel cap alt, circumscrites a un nucli reduït de persones (la junta,

els històrics...). La resta dels membres, els i les participants de base, només assisteixen a l'assemblea general un cop l'any; on a més no es promou, i de fet fins i tot es dificulta, que es puguin generar nous lideratges, noves línies de treball en l'organització, etc.

I per acabar tenim l'empoderament comunitari, que es veu com un estadi gairebé idíl·lic a assolir, on el poder flueix i circula entre els diferents membres de la comunitat, donant lloc a individus i col·lectius capaços de prendre decisions de manera conscient, de cooperar i treballar conjuntament, d'influir i incidir sobre les qüestions que els afecten; on els seus grups i individus creixen i s'enforteixen; on és respectada i reconeguda la diversitat i possible heterogeneïtat dels seus membres; on es dona regeneració de lideratges; on s'és capaç de resoldre els conflictes que puguin sorgir entre aquests grups i individus; i on s'és molt conscient de la posició de la comunitat en les relacions de poder i de les seves capacitats d'incidència.

Com a aspiració de l'acció comunitària, les característiques a projectar en aquest estadi de l'empoderament de la comunitat des del punt de vista de la "gestió interna de relacions de poder" permet pensar en lògiques d'articulació de democràcia directa i participativa, on els lideratges i càrrecs poguessin ser revocats; on existís igualtat d'oportunitats per accedir-hi; on es donés control de la comunitat sobre les delegacions de poder; i on, alhora, existissin mecanismes àgils de generació de propostes de baix a dalt (*Bottom up*), i de consulta i ratificació de temes considerats centrals i estratègics per part de tota la comunitat.

■ L'empoderament comunitari apareix, per tant, com un procés sociopolític que necessita el desenvolupament de consciència sociopolítica en els seus protagonistes.

L'empoderament comunitari apareix, per tant, com un procés sociopolític que necessita el desenvolupament de consciència sociopolítica en els seus protagonistes, sigui quin sigui el contingut substantiu del projecte o acció a desenvolupar per les comunitats (hàbitat, salut, desenvolupament econòmic, etcètera). L'acció política pot basar-se en finalitats i estratègies diverses, però ens sembla molt suggeridora la síntesi que fa Subirats (2005) en forma de tres estratègies possibles a l'hora d'assolir els seus objectius, és a dir, de defensar els seus interessos com a comunitat: la incidència, la resistència i la dissidència; poden aparèixer o no totes tres, combinant-se de diferents maneres segons contextos socials i polítics, i objectius perseguits.

Des d'aquesta perspectiva, la comunitat es fa *resistent* quan desenvolupa accions amb l'objectiu de no perdre drets adquirits ni conquestes i/o posicions socials. Per la seva banda, la *incidència* ens remet a formes d'acció política que posen el focus sobre les institucions, intentant fins i tot entrar-hi, per condicionar les polítiques en manera que els beneficiïn. Finalment, la *dissidència* planteja estratègies per sortir d'un sistema que no li és favorable o del qual no vol ser partícip en no compartir les seves regles o valors (per exemple, iniciatives autogestionades al marge de les institucions).

Elements comuns i diferencials de l'acció comunitària institucional, mixta i autònoma

L'acció comunitària pot estar impulsada i promoguda per l'Administració i els serveis públics, per la ciutadania de manera autònoma, o bé de manera combinada entre Administració i ciutadania. Aquest fet pot implicar diferències substancials quant al seu desplegament (Barbara *et al.*, 2009).

Partint dels objectius d'aquest article, presentem els elements comuns i diferencials d'interès respecte al conjunt de les accions comunitàries.

Elements comuns

1. La voluntat o intencionalitat de treballar objectius col·lectius de manera col·lectiva (Rebollo i Carmona, 2009).
2. L'existència d'un col·lectiu humà al qual se li reconeix la capacitat de ser subjecte i protagonista de les accions i decisions amb voluntat d'incidir en el canvi i la millora de les seves condicions de vida.⁵
3. La consciència de pertinença de les persones que integren el col·lectiu (o la voluntat a partir de l'acció que aquesta consciència es generi o es reforci).
4. L'existència de pautes de vinculació mútua i de reciprocitat quotidiana, derivada de la convivència en un territori o de la vivència d'una necessitat com-

partida, o de la participació en una activitat comuna dirigida a satisfer necessitats comunes. Aquest element, com la resta, sobretot en l'acció comunitària institucional, pot ser un objectiu a assolir i no un punt clar de partida.

5. La intencionalitat de generar i promoure capacitats i organització en aquest col·lectiu humà (en la ciutadania) per al desenvolupament d'accions i la satisfacció de necessitats (Morales, 2010).
6. El territori,⁶ com a espai físic que articula agents i incorpora pertinença.

Elements diferencials

1. L'origen de l'acció comunitària. Millora social *versus* Emergència social

Les accions comunitàries des de la concepció més institucional, o mixta, no tenen com a objectiu trobar solucions immediates. Els objectius que es plantejen solen ser a mitjà i llarg termini, tals com l'optimització de recursos, la incorporació de la visió ciutadana (en disseny, desplegament i avaluació d'accions), la prevenció, o la cohesió i la inclusió (a partir del reforç de la identitat col·lectiva com a valor positiu).

Les accions comunitàries sense participació institucional, almenys a les que se'ls atorga major intencionalitat de transformació social, combinen la satisfacció de necessitats immediates amb la promoció, a mitjà i llarg termini, de canvis estructu-

⁵ Els elements 2, 3, 4 i 6 ja es van recollir en el Marc Municipal de l'Acció Comunitària (2005), editat per l'Ajuntament de Barcelona i després aprofundits en els projectes Calaixos (2009) i Pc City (2009).

⁶ Segons les aportacions de la *Guia Operativa d'Acció Comunitària* (Rebollo i Carmona, 2009), el territori també podrà ser entès com l'espai de referència que comparteixen els subjectes que impulsen l'acció, per exemple una escola, un hospital, un centre social, etc.

rals que possibilitin una resposta definitiva a la situació. En aquest sentit, l'origen de l'acció comunitària té associada una càrrega ideològica important, fet que no es dóna en les accions comunitàries institucionals.⁷

2. Les estratègies per assolir els objectius. Cooperar *versus* Conflictuar

Les accions comunitàries institucionals o mixtes tenen com a estratègies principals la cooperació i el treball conjunt amb els actors del territori, el conflicte és abordat com un obstacle a superar.

En les accions comunitàries autònomes, tot i que es doni cooperació i treball conjunt, el conflicte és concebut com un mitjà per al canvi social. L'objectiu a assolir necessita el canvi en les relacions de poder, donant veu a qui no la té, generant consciència col·lectiva en relació amb la situació compartida i desenvolupant accions que generin millores. Per aconseguir-ho es posaran a l'abast tots els mitjans legítims, incloent-hi la denúncia, la visualització del conflicte i la pressió cap als qui tenen poder per canviar la situació (Alinsky, 1970).

3. El reconeixement de lideratges. Lideratges atorgats *versus* Meritocràcia

Normalment en les accions amb presència institucional el lideratge ve determinat per les funcions que se li assignen a una figura professional. Aquest fet pot

generar fàcilment, encara que sigui de manera inconscient, una jerarquia entre els que tenen el saber tècnic i el reconeixement institucional i els que no el tenen. És important remarcar que aquest lideratge i funcions moltes vegades no és exclusivament tècnic, sinó que també pot ser de visió estratègica del procés (i per tant amb una dimensió política important).

En les accions comunitàries mixtes, per exemple, es treballa per generar aquest rol i lideratge polític dels ciutadans. En el cas de les accions promogudes per l'Administració aquest fet no es dóna, o es dóna de manera molt més moderada. En cas que aquesta dimensió del lideratge sigui molt feble o no sigui assumida per la ciutadania, acaba recaient en una figura tècnica assalariada. Cal destacar que, en les accions comunitàries institucionals o mixtes, la inèrcia o el fer quotidià poden permetre perpetuar-ne l'existència sense tenir lideratge polític; en les accions comunitàries autònomes, si s'esdevé, o bé desapareixen o bé implosionen.

En les accions comunitàries autònomes no existeix la diferenciació de rols sobre la base de responsabilitats professionals, ja que les relacions dins del grup s'atribueixen de manera col·lectiva sobre la base de capacitats individuals i meritocràcia. En aquest tipus d'iniciatives, com podria ser el cas proper de la PAH, hi treballen conjuntament afectats (persones que participen del grup perquè necessiten resoldre un problema o necessitat que els afecta

⁷ Això no nega que pugui existir un posicionament políticoinstitucional que posi el centre en la necessitat de la participació ciutadana per millorar les respostes institucionals i/o que reconegui errors del sistema que han derivat més que en la injustícia social, com podria ser el cas del reconeixement de l'existència de la segregació urbana o l'exclusió social.

directament) i activistes (persones conscienciades amb el problema o necessitat però no afectades personalment). La característica principal d'aquestes relacions és que són igualitàries i reconegudes com a igualitàries, tots dos perfils comparteixen reflexió i acció, així com els riscos o conseqüències que es puguin derivar de les accions que duen a terme.

4. **Tecnificació de les relacions versus humanització de les relacions**

Segons hem pogut constatar en el contacte amb diferents experiències, mentre que en les accions comunitàries autònomes la dimensió emocional i política s'aborda des del grup de manera central, en el cas de les accions comunitàries institucionals les relacions se centren de manera important en la planificació i execució de la tasca (tasca tècnica), i no existeixen, normalment, espais per a la gestió col·lectiva de les emocions.⁸

5. **Legalitat versus desobediència**

En les accions comunitàries institucionals o amb suport institucional no és concebuda d'entrada cap tipus d'acció que estigui fora o en els límits de la legalitat.⁹

En les accions comunitàries autònomes,

el nivell d'emergència social determinarà la superació o no dels límits de la legalitat. Això tindrà implicacions directes en les maneres d'afrontar la reflexió col·lectiva i la recerca de solucions, els processos de conscienciació i problematització (Freire, 1970) seran necessaris per mantenir la cohesió i impulsar una acció col·lectiva que implica riscos. Quan s'han esgotat tots els canals, o les relacions de poder econòmic i polític són tan injustes que necessiten d'una transformació política que no arriba pels condicionants estructurals existents, la desobediència és l'únic mitjà i per tant queda totalment legitimada.

6. **Participació per voluntat aliena versus participació per voluntat pròpia**

En les primeres, la participació ve definida per un encàrrec professional o una relació laboral, és a dir, està subjecte a condicionants politicoinstitucionals (Bonet, *et al.*, 2009). Dependrà de la institució la càrrega horària de dedicació i donar continuïtat a la participació en l'acció comunitària. Si el paper o imatge de la institució es veu qüestionat o amenaçat pel fet de participar o impulsar l'acció comunitària, els professionals podrien ser-ne retirats, en

⁸ Aquí podríem apuntar excepcions en les accions comunitàries que han sigut impulsades a partir de grups d'atenció dels serveis socials. Vegeu *Clasificación de proyectos de servicios sociales* (2010).

⁹ Això no implica que no es poden fer actes de desobediència simbòlics, per exemple reivindicació i ocupació d'espais públics en desús per a la realització d'activitats comunitàries, encara que sense arribar al límit que pugui implicar que els seus participants puguin entrar en conflicte amb l'autoritat. També és cert, que aquesta desobediència i assumptió de riscos per part dels professionals s'ha donat en temps passats. Rosa Junyent, treballadora social contractada per Càritas al barri de Torre Baró en els anys 1967 i 1968, ens relatava en una entrevista que les professionals del treball social comunitari, en ple període de repressió franquista, participaven de les mobilitzacions que impulsava la població, vigilaven quan es feien reunions clandestines, feien visites penitenciàries per traslladar missatges als familiars detinguts, etc. És important matisar que encara que aquest no era un encàrrec de la institució, era conegut i permès. Per aprofundir: Barbero i Feu (2009).

el cas de les mixtes, potser el finançament podria ser extingit o l'entitat gestora podria substituir els seus tècnics.

En les segones, l'afectat o activista serà lliure de determinar quan s'extingeix la seva participació. D'altra banda, és important no oblidar que la necessitat de subsistència, per exemple tenir una ocupació que li possibiliti uns recursos mínims, podrà ser un limitant pel que fa al nivell d'implicació. Cal destacar que de vegades la implicació dels activistes arriba a ser superior a la d'afectats, i això només és comprensible tenint present l'alt nivell de conscienciació política i renúncia personal a béns materials i de consum assumits pels activistes.

Potencialitats i límits de l'acció comunitària com a estratègia empoderadora en el context actual de crisi

En termes generals, la incapacitat de l'Estat en la generació de respostes a la situació social actual col·loca la societat civil davant l'expectativa de ser ella la que s'encarregui de donar sortida autònomament a les situacions de necessitat; així com de l'impuls d'estratègies de resistència per a la preservació de les conquestes de l'Estat de Benestar. Es podria pensar que un context social i polític desfavorable a unes condicions de vida dignes per a la gent hauria de ser potenciador de l'empoderament com a vehicle de la transformació d'aquest context, però sabem que això, d'entrada, no és així. Com més desfavorable és la situació social, més fràgils són els individus, més forts solen ser els processos de fragmentació i individua-

lització, i més exclusions de tota mena es generen: també les exclusions comunitàries i polítiques. Sota quines condicions, llavors, la població més desfavorida pot arribar a protagonitzar processos comunitaris de transformació que modifiquin d'alguna manera les seves condicions de vida? Poden observar-se diferències significatives, pel que fa a l'enfortiment de la població, entre els processos en els quals l'Administració pública té un paper actiu i aquells processos més autònoms de l'acció institucional? Tancarem aquest text apuntant algunes conclusions sobre aquestes qüestions.

El primer que caldria assenyalar és que ni promoció pública ni promoció ciutadana són categories homogènies, perquè tant en experiències d'un tipus com de l'altre hi ha molta diversitat interna: ni tots els professionals i els serveis de l'Administració, ni totes les entitats i els lideratges comunitaris, són iguals, i això deixa sempre un marge d'acció obert a ambdues estructures.

En aquest sentit, també observem que el que és fonamental no és tant si l'Administració pública és o no promotora o copromotora dels processos comunitaris, sinó com exerceix aquest paper: fins a quin punt professionals dels serveis i estructures polítiques adopten una posició de reconeixement o no de les posicions ciutadanes i com s'enfronten a les situacions de conflicte acostuma a ser determinant.

L'orientació majoritària en la gestió pública en les últimes dècades ve marcada per una clara orientació al *management* empresarial (Nova Gestió Pública), i, en el cas dels serveis socials, amb el focus posat de manera absolutament dominant

en l'atenció de casos individualment. Això ha provocat una acumulació de coneixement i experiència en acció comunitària escassa per part de professionals i serveis. Quan s'han volgut posar en funcionament processos d'aquest tipus, moltes vegades han adoptat biaixos excessivament "tecnocràtics". S'ha posat molta més atenció en un pretès rigor metodològic que cal conèixer i seguir escrupolosament, o bé a aconseguir certs resultats en els indicadors d'avaluació dels processos interns de treball, que en atendre el sentit polític, d'empoderament i transformació social que aquests processos sempre haurien de tenir.

D'altra banda, les mirades que s'acostumen a fer des de serveis i professionals no atenen tant el procés comunitari en la seva dimensió global i política, com aspectes parcials i sectorials que tenen a veure amb un àmbit de competència determinat. Així, amb tota la raó, moltes professionals es pregunten quin sentit té la seva presència i participació en aquests processos atès l'encàrrec que els fa la seva organització.

Però tampoc podem oblidar, com hem apuntat, que l'Administració atresora recursos de tota mena, fins i tot en èpoques com les actuals: finançament, coneixement, infraestructures, legitimació, reconeixement, etcètera. El que veiem és que la posada en acció de tots aquests recursos al servei de processos comunitaris empoderadors depèn gairebé sempre de voluntats, compromisos i gairebé militàncies professionals, i no tant d'encàrrecs polítics o d'una visió comunitària compartida pel conjunt de l'organització. Però és que, a més, quan aquesta voluntat política apa-

reix, moltes vegades passa que topa amb maneres de fer assentades, amb cultures organitzatives, amb procediments i fins i tot horaris de treball que no s'avenen amb aquestes finalitats.

L'enfortiment respon a un seguit de processos que van d'allò individual a allò social passant per allò organitzatiu i grupal. Es mou en diverses escales i té a veure amb múltiples aspectes (informació i coneixement, presa de consciència, reconeixement i autonomia, organització col·lectiva, etc.), però en la seva dimensió més política només pot expressar-se a través de relacions de consens i/o conflicte entre actors socials comunitaris. Així que del que parlem és d'actors socials (no individus) immersos en relacions de conflicte i/o cooperació. L'experiència ens mostra que no hauríem d'aplaudir per endavant ni el primer ni la segona; i sí les formes i les condicions en què un i l'altra s'assoleixen i es desenvolupen. Per això mateix les nostres conclusions apunten aquest aspecte que pensem clau: hem d'atendre els processos i les expectatives davant acords i conflictes comunitaris de manera que la defensa de posicions pròpies no ens condueixi a una exigència de profundes limitacions en les capacitats i autonomies dels altres amb qui es vol "treballar col·lectivament objectius col·lectius".

Finalment, com que l'enfortiment o empoderament té a veure, com ja vam dir, amb un poder conquerit i no atorgat, les condicions perquè aquest enfortiment es produeixi, en les seves diverses escales, sempre tenen a veure amb processos de facilitació (lideratges facilitadors, metodologies per a la facilitació...). Siguem professionals, activistes, o fins i tot representants

polítics més institucionals, el disseny d'estratègies i actuacions no hauria de perdre aquest aspecte de vista.

Més concretament, si ens centrem en la figura del professional de la intervenció comunitària, apareixen reptes i interrogants importants íntimament relacionats amb aquesta funció facilitadora. Per exemple, exercir funcions assistencials és temptador en tant que moltes vegades ens legitima davant la societat i en la nostra pròpia organització, i ens dona seguretat, ja que ens posiciona per sobre del “neces-

sitat” d'ajuda; però l'assistencialisme ens allunya de facilitar l'enfortiment. També, la facilitació dels processos d'empoderament de la ciutadania obre les portes a l'entrada del conflicte en les nostres organitzacions, i posa a prova els marges politicoprofessionals dins dels quals pretesament ens hem de moure; però el professional comunitari no és només professional, és també un agent polític, i moltes vegades per força haurà de transitar pel sorramoll que separa el que es pot fer del que s'ha de fer.

Bibliografia

- Ajuntament de Barcelona. *Marc Municipal per a l'Acció Comunitària. Bases conceptuals i Metodològiques*. Ajuntament de Barcelona, 2005.
- ALINSKY, Saul. *Rules for Radicals: A Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. Nova York: Random House, 1971. ISBN: 0394443411.
- BÀRBARA, B.; CRUGEIRA, A.; MINGUILLÓN, P. i PALOU, M. *Calaixos. Una proposta de classificació de les atencions col·lectives de serveis socials d'atenció bàsica*. Ajuntament de Barcelona, 2009.
- BLANCO, I. i GOMÀ, R. *Gobiernos locales y redes participativas*. Barcelona: Ariel, 2002. ISBN: 8434442523.
- BARBERO, J. M. i CORTÉS, F. *Trabajo Comunitario, organización y desarrollo Social*. Madrid: Alianza Editorial, 2005. ISBN: 9788420647265.
- BARBERO, J. M.; FEU, M. et al. *El Treball Social a Catalunya 1932-1978*. Col·lecció Materials de Treball Social. Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials, 2009. ISBN: 9788496913240.
- BONET, S.; PÉREZ, I.; TORRES, T. i VENTURA, N. *PC City. Una proposta de criteris tècnics per a l'acció comunitària dels centres de serveis socials bàsics de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona, 2009. Sense dades.
- CORTÉS, F. i LLOBET, M. “La Acción Comunitaria desde el Trabajo Social”, en ÚCAR, X. i LLENA, A. (coords.). *Miradas y diálogos en torno a la acción comunitaria*. Barcelona: Graó, 2006. ISBN: 8478274472.
- FONT, J. i GOMÀ, R. “La participación ciudadana en la política local”, en *Informe España 2000*. Madrid: Fundación Encuentro, 1999. ISBN: 848901910X.
- FONT, J.; BLANCO, I.; GOMÀ, R. i JARQUE, M. *Mecanismos de participación ciudadana en la toma de decisiones locales: una visión panorámica*. Concurso de Ensayos del CLAD. Caracas, 2000.
- FREIRE, P. *Pedagogía del oprimido*. Montevideo - Uruguay: Tierra Nueva, 1970. ISBN: 9879870158.
- FREIRE, P. *La educación como práctica de la libertad*. Madrid S. XXI de España editores SA, 1989. ISBN: 9788432314216.

Bibliografia

- LILLO, N. i ROSELLÓ, E. *Manual para el trabajo social comunitario*. Madrid: Nárcea, 2001. ISBN: 9788427713543.
- LLENA, A. i UCAR, X. (coords.) *Miradas y diálogos en torno a la acción comunitaria*. Barcelona: Graó, 2006. ISBN: 8478274472.
- MARCHIONI, M. *Comunidad, participación, y desarrollo. Teoría y metodología de la intervención comunitaria*. Madrid: Editorial Popular, 1999. ISBN: 8478842098.
- MONTERO, M. *Teoría y práctica de la psicología comunitaria: La tensión entre comunidad y sociedad*. Buenos Aires: Paidós, 2003. ISBN: 9789562848794.
- MONTERO, M. “El fortalecimiento en la comunidad, sus dificultades y alcances”, en *Universitas psicológica*, vol. 8, núm. 3 (2009). Pàg. 615-626. ISSN 1657-9267.
- MORALES, E. i REBOLLO, O. “Les accions d'atenció col·lectiva de serveis socials: Districtes de Barcelona”. Informe 2009. Bellaterra: Institut de Govern i Polítiques Públiques, 2010.
- MORALES, E. *Definició dels projectes d'accions comunitàries en el marc dels serveis socials bàsics*. Àrea d'Acció Social i Ciutadania. Ajuntament de Barcelona, 2010.
- MUSITU, G. i HUELGA, S. “Desarrollo comunitario y potenciación <<empowerment>>”, en MUSITU, G.; HERRERO, J.; CANTERA, L. i MONTENEGRO, M. *Introducción a la psicología comunitaria*. Barcelona: UCO, 2004. ISBN: 8497881230.
- RAPPAPORT, J. “Studies in empowerment: Introduction to the issue”, en *Prevention in Human Services*, núm. 3 (1984). Pàg. 1-7. ISSN: 1077-5315.
- REBOLLO, O. i CARMONA, M. *Guia operativa d'acció Comunitària*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Acció Social i Ciutadania, 2009.
- RUEDA, J. M. “Acción e intervención social planificada: Movimientos urbanos y Desarrollo Comunitario”, en MARTÍN GONZÁLEZ *et al.* *Psicología Comunitaria*. Visor, 1988. Pàg. 253-272.
- SUBIRATS, J. “Democracia, participación y transformación social”, en *Polis, Revista de la Universidad Bolivariana*, any/vol. 4, núm. 012. Santiago, Chile, 2005. ISSN: 0717-6554.
- SUBIRATS, J. *Otra sociedad, ¿otra política? De “no nos representan” a la democracia de lo común*. Barcelona: Icària, 2011. ISBN: 9788498883893.
- ZIMMERMAN, M. “Empowerment theory: Psychological, organizational, and community levels of analysis”, en J. R. E. SEIDMANN (Ed.). *Handbook of community psychology*. Nova York: Kluwer Academic/Plenum, 2000. ISBN: 0306461609.